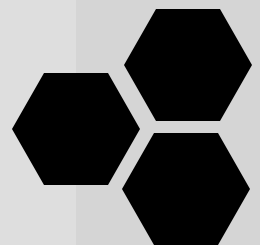

АНАЛІЗ МАШТАБІВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ОЦІНКИ

1. Поняття та класифікація методів оцінки тіньової економіки
2. Характеристика основних методів вимірювання рівня тіньової економіки
3. Вимірювання рівня тінізації економіки згідно з «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня тіньової економіки»
4. Рівень тіньової економіки у світі за методикою Ф. Шнайдера та за методом Гутмана
4. Тіньова економіка як фактор ризику економічної безпеки держави. Розрахунок індикаторів економічної безпеки держави

Багатогранність тіньової економіки передбачає і різноманітність методів її вимірювання, напрацювання відповідних способів організації статистичних та соціологічних досліджень.

Визначення масштабів тіньової економіки ускладнюється рядом факторів, зокрема, достовірністю вихідних даних, трудомісткістю оцінок, необхідністю обліку окремих компонентів тіньової діяльності, відсутністю єдиних методичних підходів, неадекватністю різних методів оцінки, які надають або завищений або занижений результат.

Інформаційними джерелами оцінки розміру тіньової економіки на макрорівні виступають:

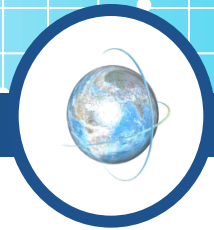
- система національних рахунків; дані МВФ, ООН, СБ та інших міжнародних організацій, дані макроекономічних досліджень аналітичних агентств;

Інформаційними джерелами оцінки розміру тіньової економіки на мікрорівні виступають:

- дані досліджень доходів і витрат домогосподарств, дані про зайнятість і робочу силу;

- дані опитувань керівників підприємств про мотивацію приховування грошових коштів і частку угод, які не були оформлені договорами;

- дані податкових служб та ін.

Для оцінки тіньової економіки використовуються різноманітні методи, які досить детально описані у вітчизняній і зарубіжній літературі. Методи оцінки тіньової економіки в залежності від різних запитів можна умовно класифікувати за рядом ознак: за типом джерела інформації; за охопленням одиниць дослідження; за характером досліджуваних матеріалів та за характером обліку та вимірювання (рис. 1).

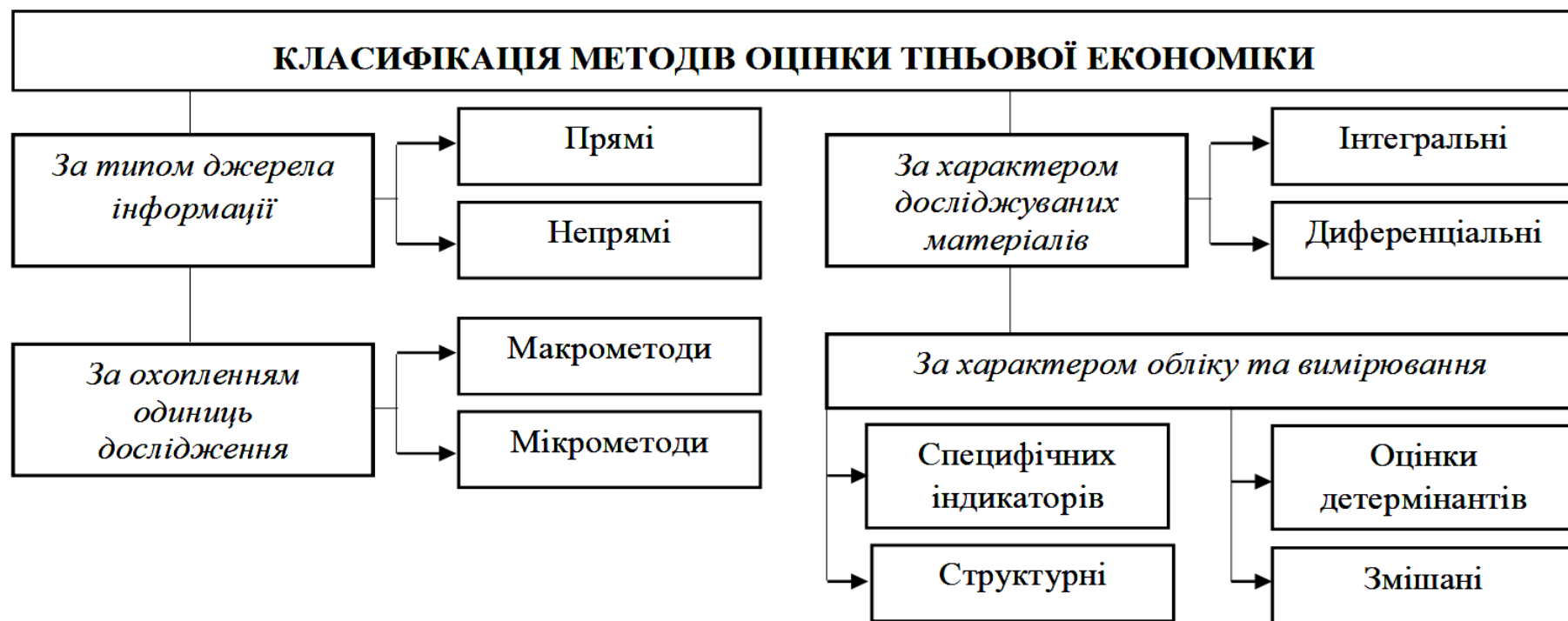
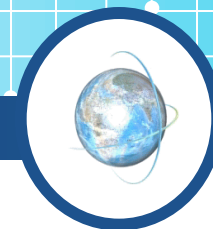
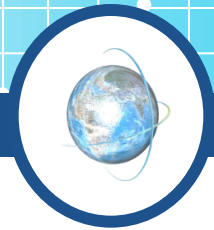

Рис. 1. Класифікація методів оцінки тіньової економіки

Мікрометоди вимірювання тіньової економіки базуються на запитах, оцінках, опитуваннях, перевірках, економічних і правових аналізах. Опитування проводяться за допомогою соціальних досліджень і анонімних інтерв'ю.

Макрометоди вимірювання тіньової економіки засновані на різних макроекономічних показниках фінансових органів, податкових і статистичних служб, таких як ВВП, число підприємств в країні і т.д.

На сьогодні не існує загальноприйнятого універсального методу оцінювання обсягів тіньової економіки. Тому пропонуємо розглянути методи, які є найбільш поширені, а також проаналізуємо, які переваги та недоліки вони мають. Зауважимо, що жоден із наведених методів не може дати абсолютно точну оцінку обсягів тіньової економіки. Дані методи ми можемо умовно згрупувати таким чином (рис. 2).

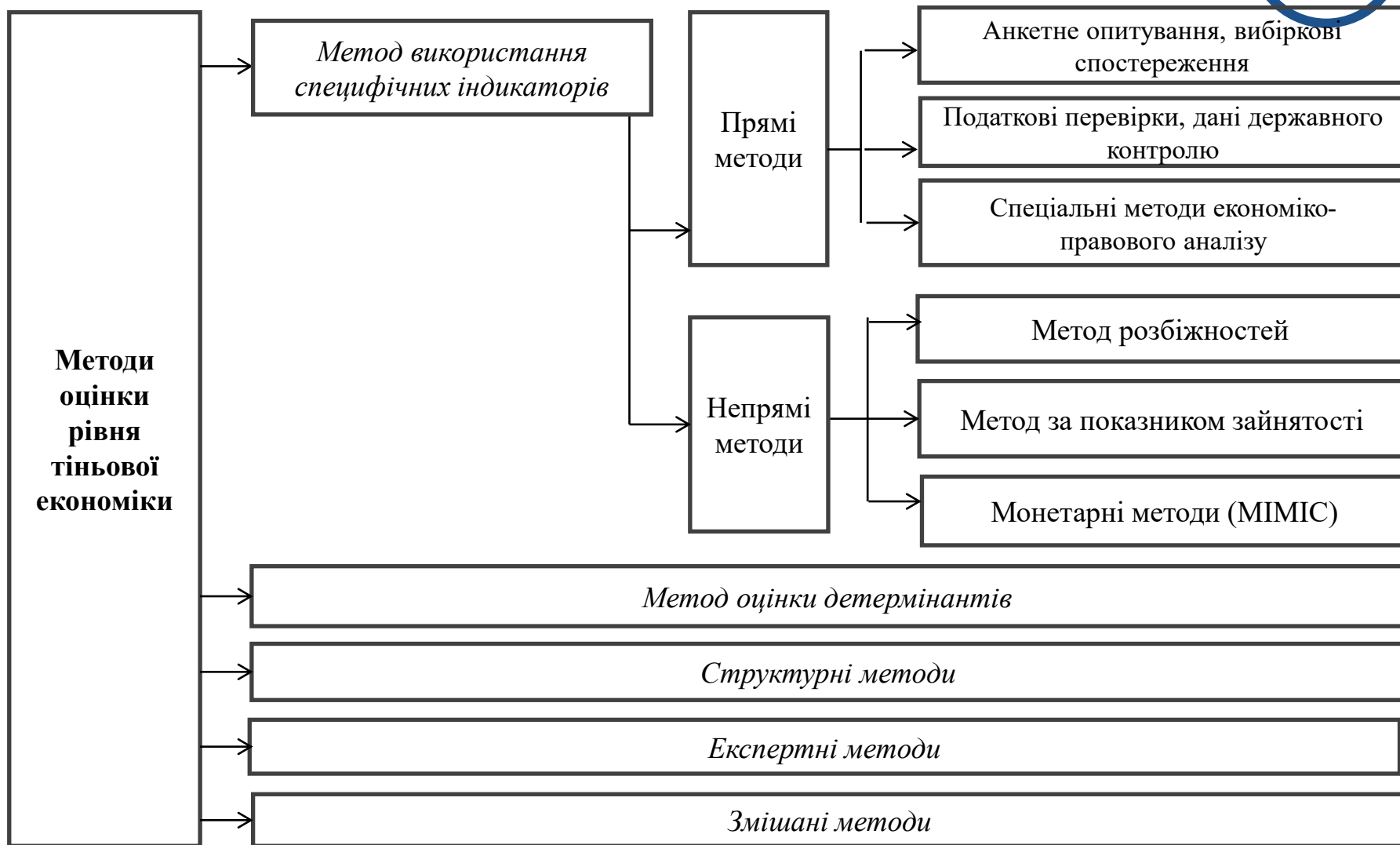

Рис. 2. Основні методи вимірювання рівня тіньової економіки

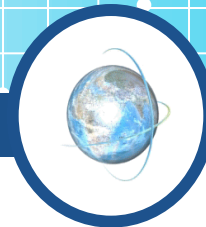
Метод використання специфічних індикаторів базується на використанні якогось індексу (індикатора) і представляє собою рівень тіньової активності, на основі використання прямого чи непрямого розрахунку.

Основою прямих методів розрахунку є інформація, отримана від конкретних аналізів, опитувань і перевірок, які відображають діяльність окремих суб'єктів господарювання в тіні. Непрямі методи базуються на аналізі економічних показників, які публікуються статистичними, фінансовими та податковими органами.

Таким чином, істотною перевагою прямих методів є можливість уникнути складностей, пов'язаних з агрегуванням показників, а також вони можуть забезпечити детальну інформацію про дії в тіньовій економіці, про структуру тіньової економіки та склад тих, хто в ній працює (результати суттєво залежать від способів побудови анкет).

ОДНАК ЗАГАЛЬНИМИ НЕДОЛІКАМИ ВИЩЕНАВЕДЕНИХ МЕТОДІВ Є ТЕ, ЩО ВОНИ:

1

- не дозволяють точно оцінити розмір тіньової економіки, а дають тільки оціночні показники;

2

- точність і результати дослідження суттєво залежать від готовності респондентів до співпраці, від об'єктивності та чесності їх суджень, що суттєво утруднює обчислення реальної оцінки (у грошовому еквіваленті);

3

- не можуть оцінити всі дії та доходи, одержувані в тішовій економіці, тому для них характерні більш низькі оцінки розмірів тіньової економіки (виняток – експертний метод) у порівнянні з іншими методами;

4

- нездатні (принаймні на цей час) забезпечити оцінку розвитку та росту тіньової економіки на середньо- і довгостроковий період (виняток — експертний метод);

5

- труднощі з достовірності зібраної інформації. Таким чином, використовуючи тільки прямі методи вимірювання тіньової економіки, неможливо точно оцінити її масштаби. Виникає об'єктивна необхідність у використанні непрямих методів.

Непрямі методи. Непрямі методи мають макроекономічний характер та використовують різноманітні економічні показники, які залишають слід в офіційній економіці. Нами було проаналізовано лише ті методи, які є найбільш поширеними. З них можна виділити три основні непрямі методи визначення розміру тіньової економіки (табл. 1).

Структурні методи оцінки тіньової економіки базуються на використанні інформації про тіньову економіку різних галузей, що формує частку цих секторів у ВВП.

Експертні методи базується на залученні до оцінки розмірів тіньової економіки експертів-практиків, які оцінюють її рівень на підставі особистого досвіду, який вони отримують, займаючись господарською діяльністю. Теоретичні і практичні знання експерта значно підвищують якість кінцевого результату в порівнянні зі строгими алгоритмами розрахунків, характерними для більшості непрямих методів. Недоліками застосування методу: експерт із високою точністю може визначити рівень тіньової економіки тільки в галузі, де він безпосередньо працює, оцінка в інших галузях і в економіці в цілому не буде відповідати дійсності; наявність фактора суб'єктивності - думка конкретного експерта.

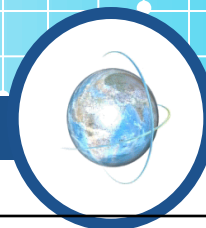

Непрямі методи оцінювання тіньової економіки

Метод	Характеристика	Переваги методу	Недоліки методу
<i>Метод розбіжностей</i>	невідповідність між оцінками ВВП методами потоку доходів і потоку видатків. Порівнюється ВВП (валовий внутрішній продукт), розрахований як сума всіх доходів, із ВВП, розрахованим як сума всіх видатків.	використання макроекономічного показника ВВП із СНР, який використовується в більшості країн світу, що дозволяє проводити порівняльну оцінку рівня тіньової економіки в різних країнах.	- невідповідність може виникнути не тільки через існування тіньової економіки, але також і через помилки у статистичних вимірах або особливостях методології розрахунків; - ураховуються тільки приховувані від оподаткування доходи, які потім проявляються у видатках, але не всі доходи, отримані в тіньовій економіці, автоматично стають видатками в легальній економіці; - не може застосовуватись, якщо доходи перевищують видатки.

Метод	Характеристика	Переваги методу	Недоліки методу
<i>Метод щодо показника зайнятос ті</i>	невідповідність між офіційною величиною зайнятості і фактичною зайнятістю. Він ґрунтується на розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнями зайнятості	- можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції; - визначає прихований реальний сектор тіньової економіки	- зниження рівня зайнятості може мати також й інші фактори, окрім тіньової економіки; - не враховується таке явище, як фіктивна зайнятість; - працівники можуть одночасно працювати як у тіньовій економіці, так і в легальній економіці; - сумнівна також можливість ситуації повної зайнятості та нульового рівня тіньової економіки при ній.

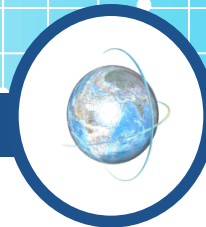

Метод	Характеристика	Переваги методу	Недоліки методу
Монетарні методи	базуються на припущенні про надання переваги готівці при здійсненні угод в тіньовому секторі економіки з метою уникнення уваги з боку податкових органів, а це, у свою чергу, призводить до збільшення потреби у готівці порівняно з обсягом готівки, який потрібен виходячи з темпів економічного зростання офіційної економіки)	до тіньової економіки відносять не весь загальний обсяг зростання готівки, а лише ту його частину, яка зумовлена впливом факторів, що безпосередньо пов'язані з тіньовим сектором економіки. Частина загального приросту попиту на готівку, яка залишилася, пояснюється дією інших факторів, що пов'язані з тіньовим сектором економіки	- обов'язкова оплата всіх угод, які здійснюються у тіньовому секторі економіки, готівкою; - більшість досліджень базується на припущенні про однакову швидкість обігу грошей в обох секторах економіки – тіньовому та офіційному; - викликає сумнів припущення щодо нульового рівня тінізації економіки в базовому році; - більшість досліджень розглядає лише один специфічний фактор (податкове навантаження) як причину виникнення тіньової економіки; - модифікація методів призводить до суттєво різних оцінок рівня тінізації економіки.

Змішані методи включають консолідацію інших складних методів тіньової активності в різних областях і прихованих змінних. Основна ідея – побудувати модель, яка буде враховувати як можна більше детермінантів та індикаторів.

В даний час для оцінки розміру тіньової економіки широко використовується метод множинних індикаторів - множинних причин (MIMIC). Метод MIMIC передбачає, що тіньова економіка продовжує залишатися неспостережною (приховані змінні), з одного боку, залежить від кількості індикаторів, що вивчаються за розміром тіньової економіки, а з іншого боку, причинно-наслідкових змінних важливих детермінантів тіньової економіки. MIMIC-метод базується на статистичній теорії неспостережуваних змінних, яка розглядає багаторазові причини і багаторазові індикатори прихованої економіки. MIMIC-модель узагалі складається з двох частин – моделі вимірювання і структурної моделі рівнянь.

ЗМІНА РОЗМІРІВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ МОЖЕ БУТИ ВІДОБРАЖЕНА В ТАКИХ ІНДИКАТОРАХ:

1

- розвиток грошово-кредитних індикаторів: якщо збільшується активність у тіньовій економіці, то це вимагає додаткового грошово-кредитного забезпечення;

2

- розвиток трудового ринку: збільшення участі робітників у тіньовій економіці відображається зменшенням їхньої участі в офіційній економіці;

3

- розвиток виробництва: зростання виробництва в тіньовій економіці означає, що фактори виробництва (особливо робоча сила) «переливаються» із легальної економіки (принаймні частково); це «переливання» матиме негативний ефект на норму зростання легальної економіки.

Основними недоліками MIMIC-підходу є:

- оцінні коефіцієнти нестійкі, не можливо створити єдину типізацію для всіх країн;
- оцінка параметрів надзвичайно непостійна щодо специфікації альтернативної моделі;
- неоднозначне значення прихованої змінної;
- надійність причин та індикаторів у поясненні їхнього впливу на зміну рівня тіньової економіки;
- процедура оцінювання не враховує фактора часу;
- труднощі в одержанні надійних даних щодо змінних, крім даних про пряме і непряме оподатковування;
- надмірно ускладнений.

В Україні основним нормативним документом, який регламентує методичні положення визначення рівня оцінки тіньової економіки є «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки», затверджені Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

Відповідно до даного положення для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки в Україні застосовуються методи ("витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги"; електричний; збитковості підприємств; монетарний), усереднене значення результатів яких представляє характеристику стану і тенденцій розвитку тіньової економіки.

Метод "витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги". Обчислення рівня тіньової економіки полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів і послуг над загальним обсягом продажу населенню товарів і послуг усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Цей метод є прямим та застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки.

Електричний метод. Обчислення рівня тіньової економіки рекомендується здійснювати шляхом порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому рекомендується зробити припущення, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. У разі перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП рекомендується вважати, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці. Цей метод є непрямий.

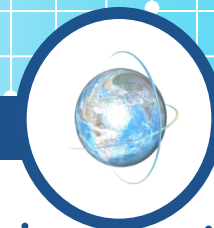
Метод збитковості підприємств. Обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств рекомендується здійснювати шляхом визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває тіньової економіки.

Монетарний метод. Обчислення рівня тіньової економіки рекомендовано здійснювати шляхом визначення тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду. Цей метод є непрямим.

Обчислення інтегральної показника рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому здійснюється шляхом зведення оцінок рівнів тіньової економіки за наведеними чотирма методами у аналізованому періоді, зважених на вагові коефіцієнти відповідних методів в інтегральному показнику рівня тіньової економіки, обчислені з урахуванням стабільності оцінок рівнів за відповідним методом за попередні роки.

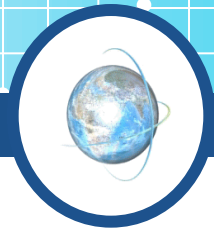

За розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у 2020 році склав 30% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. більше за показник 2019 року (рис. 3.) За експертними оцінками рівень тінізації економіки.

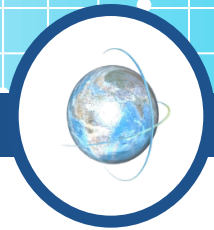

Рис. 3. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

Ускладнення умов економічної діяльності, внаслідок запровадження протиепідемічних заходів в Україні та світі, спричинили природне бажання суб'єктів господарювання зменшити ризики втрати лімітованих ресурсів (на тлі суттєвого зростання збитків в економіці через тимчасові, але непрогнозовані у часі, обмеження ділової активності), що і призвело до зростання тінізації економіки.

Кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору) (рис. 4). Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

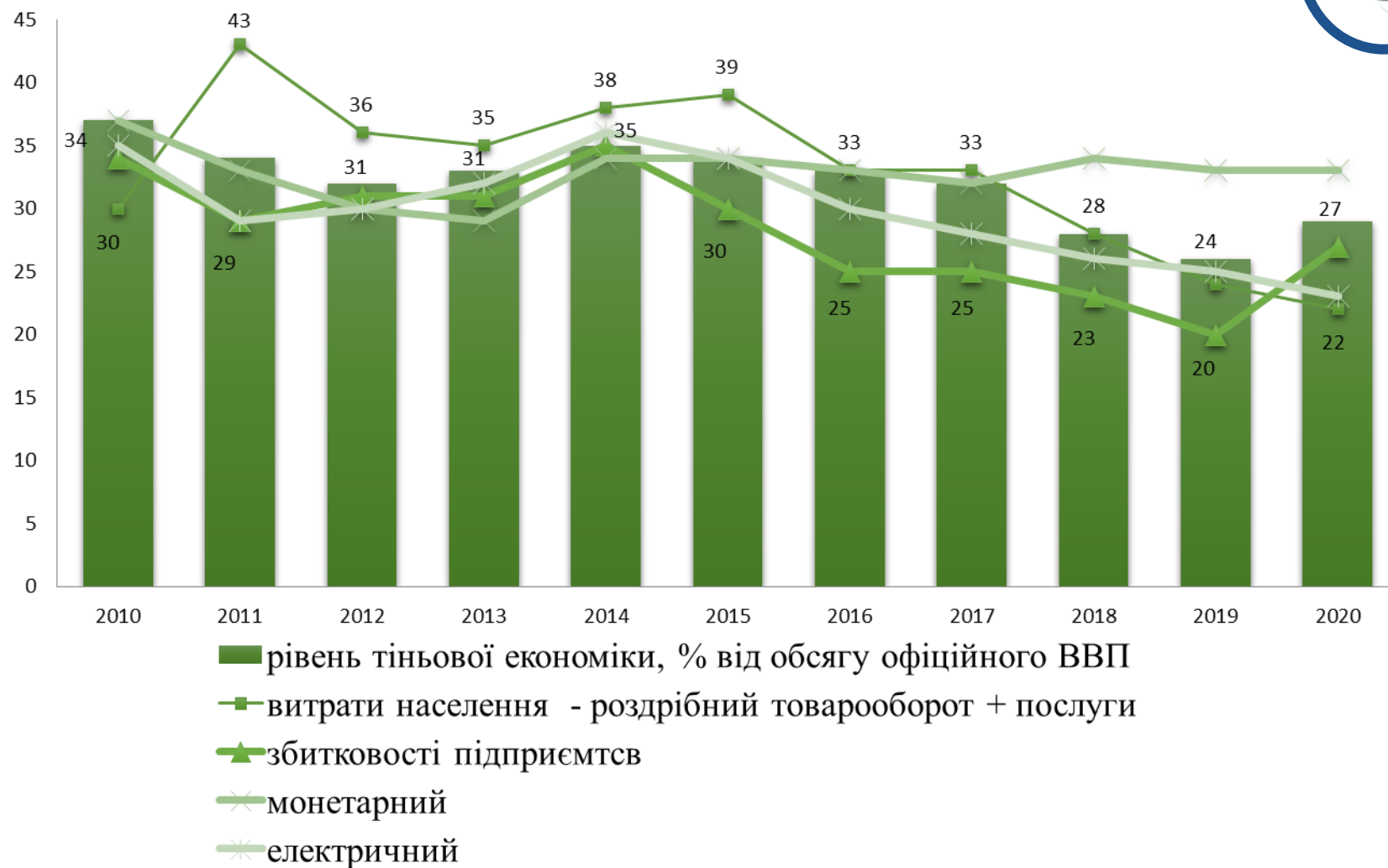

Рис. 4. Динаміки рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Початкові методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені Наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 N123 (який втратив чинність), не одноразово переглядалися на предмет внесення змін, останні з яких були прийняті 2021 році: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства №2552 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки» від 07 грудня 2020 року.

Досягнення критичного значення тінізації економіки і його збільшення в бік катастрофічного має різкі негативні наслідки для економічної та соціальної сфери функціонування країни. Наявність такого рівня тінізації породжує низку загроз державній безпеці на рівні особистості, суспільства та держави в цілому (рис. 5).

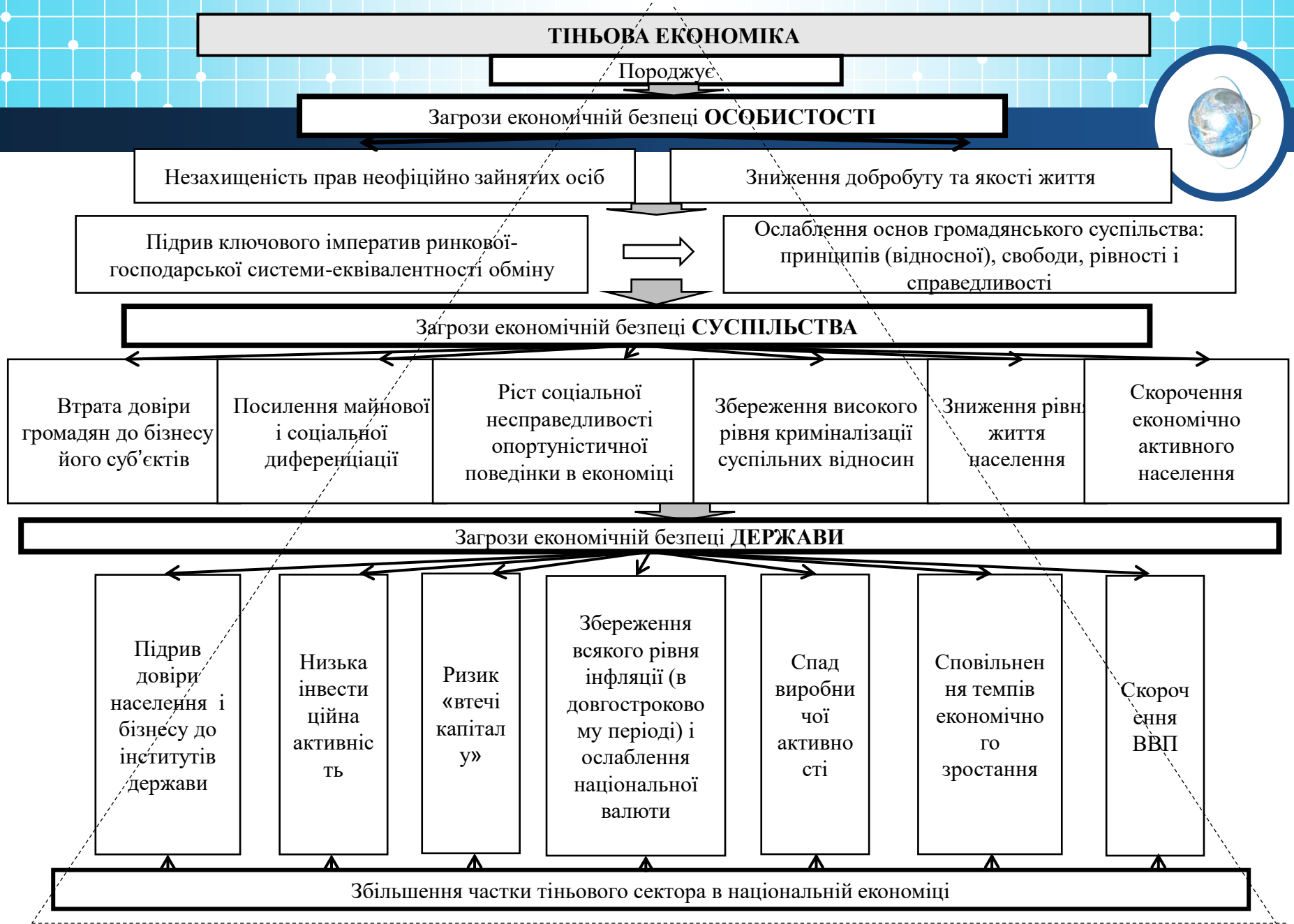
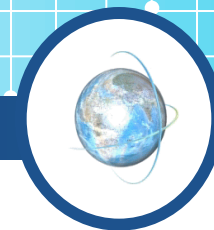

Рис. 5. Блок-система загроз державній безпеці, обумовлених тінізацією економіки

Як бачимо, від тіньової економіки призводить до підриву віри населення і бізнесу в інститути держави, зростання рівня бідності населення, зниження мотивації населення інвестувати в економіку, підвищення криміналізація економічних відносин, відтоку капіталу за кордон, зниження інвестиційної активності, сповільнення економічного розвитку і скорочення ВВП.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!